

Nationaal
Psychotrauma
Centrum

ARQ Kenniscentrum
Impact van Rampen
en Crises

De stilte achteraf

De langetermijngevolgen van de schoolgijzeling in Bovensmilde (1977)

Samenvatting

Colofon

© 2025 ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum. Alle rechten voorbehouden.

Niets uit dit rapport mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, in welke vorm dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum.

Opdrachtgever

Wetenschappelijk Onderzoek- en Datacentrum (WODC)

Verantwoordelijk uitvoerende organisatie

ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum | ARQ Kenniscentrum Impact van Rampen en Crises
Nienoord 5, 1112 XE Diemen
impact@arq.org | www.arq.org

Auteurs

Dr. Joris F.G. Haagen (hoofdonderzoeker), Dr. Renée Dijkhuis, Dr. Merel M. van Herpen, Marinka Buitenhuis, MSc

Adviseurs

Prof. dr. em. Rolf J. Kleber, Prof. dr. Michel L.A. Dückers

Wetenschappelijke begeleidingscommissie

Prof. dr. Maarten Kunst (voorzitter), Dr. Alice Bosma, Dr. Leontien van der Knaap, Drs. Gerard Rinckes, Dr. Pien van de Ven, Dr. Mijke de Waardt

Jaar van uitgave

2025

ARQ Kenniscentrum Impact van Rampen en Crises adviseert over psychosociale behoeften, risico's en ondersteuning rond rampen, crises en ingrijpende gebeurtenissen. Werkzaamheden vinden plaats op het snijvlak van wetenschap, beleid en praktijk: in nauwe samenspraak met samenwerkingspartners, maar onafhankelijk en op basis van wetenschappelijke principes. Alle kennis uit onderzoek uitgevoerd door ARQ Kenniscentrum Impact van Rampen en Crises is openbaar toegankelijk via www.arq.org.

Het gebruik van inhoud uit deze publicatie als toelichting of ondersteuning in artikelen, boeken en scripties is toegestaan, mits de bron duidelijk wordt vermeld.

Samenvatting

Op 23 mei 1977 gijzelden vier gewapende Molukse jongeren de aanwezige leerlingen en leraren in de openbare lagere school in Bovensmilde. Bijna vijf decennia later zijn de gevolgen van de schoolgijzeling nog steeds voelbaar. Dit was voor het ministerie van Justitie en Veiligheid aanleiding om onderzoek te laten doen naar de gevolgen van de schoolgijzeling en de nasleep ervan voor de getroffen en. In deze samenvatting staan we stil bij de achtergrond van het onderzoek, de aanpak en de belangrijkste bevindingen en aanbevelingen.

1. Achtergrond

Nederlands-Indië (het huidige Indonesië) was lange tijd een kolonie van Nederland. Tijdens de Tweede Wereldoorlog vochten Molukse KNIL-militairen aan de kant van Nederland tegen Japan. Na de onafhankelijkheid van Indonesië riepen Zuid-Molukse leiders in 1950 de onafhankelijke staat Republiek Maluku Selatan (RMS) uit. Dit leidde tot een onrustige situatie en daarom besloot de Nederlandse regering in 1951 om 12.500 Molukse KNIL-militairen en hun gezinnen naar Nederland te halen. Bij aankomst werden de militairen ontslagen en kwamen ze te leven in slechte omstandigheden. Teleurstelling en woede leidden bij een deel van de Molukse gemeenschap tot radicalisering en protestacties.

Tijdens een van die acties gijzelden vier gewapende Molukse jongeren een basisschool in Bovensmilde. De kinderen werden na vijf dagen vrijgelaten, de laatste leraren kwamen na bijna drie weken door militair ingrijpen vrij. Na vrijlating kregen de kinderen medische en psychische zorg.

Aanvankelijk werd er weinig gesproken over de gijzeling en was er beperkte ruimte voor de gegijzelde leerlingen om hun ervaringen te delen. In latere jaren ontstond er meer openheid over de schoolgijzeling en werd duidelijk dat deze (zeer) negatieve gevolgen had voor sommige gegijzelde leerlingen. In 2024 gaf het ministerie van Justitie en Veiligheid opdracht om de langetermijngevolgen van de gijzeling en de behoeften van de betrokkenen te onderzoeken. ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum voerde dit onderzoek uit.

2. Doelen en vragen

Dit onderzoek heeft drie doelstellingen:

- inzicht verkrijgen in de langetermijngevolgen van de gijzeling voor getroffen en;
- aanbevelingen doen aan de overheid over hoe tegemoet te komen aan de behoefte aan erkenning en ondersteuning bij de verwerking van de gijzeling;
- bijdragen aan het voorkomen en beperken van psychosociale problemen bij vergelijkbare gebeurtenissen in de toekomst.

Onder de getroffen worden verstaan: leerlingen en leraren die tijdens de schoolgijzeling gegijzeld waren; hun naasten van *toen*, die de gebeurtenis van dichtbij meemaakten; hun naasten van *nu*, die de gijzeling zelf niet hebben meegemaakt of hun gegijzelde dierbare destijds nog niet kenden; en andere betrokkenen, zoals niet-gegijzelde leraren, leerlingen van Molukse afkomst en omwonenden. De nadruk in dit onderzoek ligt op de voormalig gegijzelden en hun naasten.

3. Aanpak

Het onderzoek bestond uit verschillende onderdelen. In de voorbereidingsfase vond er een *doelgroep- en veldverkenning* plaats, waarin sleutelfiguren (vertegenwoordigers van de doelgroepen van het onderzoek) zijn geïdentificeerd en benaderd. Middels interviews dachten zij mee over de wervingsstrategie en na aankondiging van het onderzoek hielpen zij met het informeren van getroffen. Tevens werd een *contactpunt* opgericht. Getroffen en betrokkenen konden hier gedurende de hele looptijd van het onderzoek naartoe bellen om met getrainde hulpverleners te spreken over hun vragen. Tot slot werd een *literatuurverkenning* uitgevoerd, als basis voor het vervolg van het onderzoek.

Het eigenlijke onderzoek bestond uit:

- **Vragenlijsten:** getroffen vulden digitale vragenlijsten in, gericht op het verkrijgen van inzicht in hun ervaringen rondom de schoolgijzeling en nasleep, de gevolgen daarvan, hun ervaringen met zorg en huidige behoeften aan steun en erkenning.
- **Interviews:** getroffen konden hun persoonlijke verhaal delen en er was ruimte voor de betekenis die zij daar aan gaven.
- **Groepsbijeenkomsten:** aan de hand van stellingen konden getroffen samen spreken over mogelijke oplossingsrichtingen voor huidige behoeften aan steun en erkenning met betrekking tot de gijzeling.

4. Deelnemers

Aan het onderzoek namen deel: 45 van de 105 voormalig gegijzelde leerlingen, 1 voormalig gegijzelde leraar, 2 niet-gegijzelde leraren, 3 leerlingen die bij aanvang van de gijzeling naar huis zijn gestuurd of de gijzelingsperiode vanuit huis meemaakten, en 25 naasten.

Niet alle gegijzelde leerlingen en alle overige betrokkenen deden aan het onderzoek mee. In hoeverre deze representatief zijn voor alle getroffen, is niet vast te stellen.

Oud-leerlingen

De deelnemende oud-leerlingen waren gemiddeld 57 jaar oud, met mannen en vrouwen in ongeveer gelijke aantallen. De meesten waren getrouwd of samenwonend; bijna een kwart was (gedeeltelijk) arbeidsongeschikt. Tijdens de gijzeling waren zij 5-12 jaar oud. In totaal deden 45 oud-leerlingen mee aan de vragenlijsten, 34 aan interviews en 17 aan groepsbijeenkomsten.

Naasten

Van de 25 naasten waren er 11 bij de gijzeling betrokken doordat zij destijds in Bovensmilde woonden of iemand kenden die gegijzeld werd (naasten van toen). De overige 14 naasten kregen op een later moment een relatie met of leerden pas degene kennen die gegijzeld is geweest (naasten van nu). Tien naasten waren partners van oud-gegijzelden. Negen naasten waren andere familieleden. Zes naasten waren geen familie. In totaal deden 25 naasten mee aan de vragenlijsten, 18 aan interviews en zes aan groepsbijeenkomsten.

Overige getroffen

Er deden ook drie oud-leraren mee aan het onderzoek. Eén was tijdens de gijzeling in de school. De twee anderen maakten de gijzeling buiten de school mee. Ook deden drie oud-leerlingen mee die de gijzeling niet vanuit de school meemaakten. Twee van hen waren van Molukse afkomst. Eén leerling woonde vlakbij de school.

5. Resultaten

Terugblik op de schoolgijzeling en nasleep

Gegijzelde leerlingen

De meeste gegijzelde leerlingen (71%) kijken uitsluitend negatief terug op de schoolgijzeling; 22% doet dat met gemengde gevoelens. Angst, spanning en machteloosheid kenmerken hun gijzelervaringen. Over de nasleep zijn ze positiever, maar negatieve ervaringen overheersen. De gijzeling had gezorgd voor verdeeldheid tussen inwonergroepen. In de nasleep was het dreigend en onrustig in het dorp.

Naasten

De schoolgijzeling heeft op bijna de helft (48%) van de deelnemende naasten een uitsluitend negatieve invloed op het leven (gehad). Ruim een derde (36%) van de deelnemende naasten kijkt met gemengde – positieve en negatieve – gevoelens terug.

Overige getroffen

De twee deelnemende leerlingen van Molukse afkomst kenmerken de periode van de gijzeling en nasleep onder meer als 'onbegrepen'. Eén van hen gaf aan de ervaring later te hebben kunnen omzetten in een kracht; namelijk door zich hard te maken tegen buitensluiting van minderheden. Leraren noemden naast spanning ook positieve ervaringen, zoals steun kunnen bieden aan ouders. Een leerling uit de buurt beschreef gevoelens van schaamte, spijt en frustratie.

Ervaren steun en zorg

Gegijzelde leerlingen

De meeste deelnemende leerlingen noemden gezin en familie als belangrijkste steunbronnen na de gijzeling. Toch voelde slechts een minderheid zich in hoge mate gesteund (29% door gezin, 24% door familie). Veel leerlingen vertelden in interviews dat hun omgeving, inclusief

ouders, deed alsof er niets was gebeurd en de schoolgijzeling als gespreksonderwerp vermeed. Er heerste een zwijgcultuur, thuis, op school en in het dorp.

Later vonden leerlingen vaak meer steun, bijvoorbeeld bij hun partner of lotgenoten. Er waren ook deelnemers die steun putten uit het aangaan van contacten met de Molukse gemeenschap en het leren over hun geschiedenis. Dit droeg bij aan het verminderen van gevoelens van wrok en onbegrip. Van de deelnemende gegijzelde leerlingen heeft 40% professionele hulpverlening en 26% traumagerichte psychotherapie gekregen voor klachten die samenhangen met de gijzeling.

Naasten

De deelnemende naasten (n = 11) die de schoolgijzeling van dichtbij hebben meegemaakt rapporteren dat zij in de nasleep het vaakst steun ervoeren van hun eigen gezin en familie. Andere bronnen boden minder steun en de overgrote meerderheid van deelnemende naasten rapporteerden nauwelijks of geen steun te hebben ervaren vanuit overheid, gemeente en hulpverleners.

Van de 11 deelnemende naasten die tijdens de gijzeling in Bovensmilde woonden of destijds al hun gegijzelde kenden, ontving een derde (36%) professionele hulp voor psychische klachten als gevolg van de gijzeling. Doorgaans waren deze zorgervaringen positief. Verder putten naasten later in hun leven steun uit bronnen als afleiding zoals werk, of gesprekken met hun partner.

Overige getroffen

In de nasleep ervoeren deelnemende leraren steun van hun naasten, hulpverleners en collega's. De leerling van Molukse afkomst rapporteert zich in de nasleep in hoge mate gesteund te hebben gevoeld door het eigen gezin, familie en vrienden, maar niet door andere steunbronnen. De niet-gegijzelde leerling die nabij de school woonde rapporteert zich niet of nauwelijks gesteund te hebben gevoeld tijdens de nasleep.

Langetermijngevolgen: kwaliteit van leven en mentale gezondheid

Gegijzelde leerlingen

Ongeveer de helft (47%) van de deelnemende gegijzelde leerlingen is tevreden over hun huidige algehele kwaliteit van leven. Bijna een op de vijf is ontevreden (18%).

Op specifieke levensgebieden is 42% tevreden over hun mentale gezondheid, 31% heeft daar gemengde gevoelens over en 33% is ontevreden. Hun mentale gezondheid is gemiddeld slechter dan die van hun naasten, en vergelijkbaar met die van Nederlanders met een angst- of stemmingsstoornis.

Ruim drie kwart (76%) van de deelnemende gegijzelde leerlingen ervaart weinig tot geen PTSS-klachten, bijna een kwart (24%) heeft vermoedelijk een huidige (complexe) PTSS met klachten als nachtmerries, spanning, onveiligheidsgevoel en slaapproblemen. Als groep

rapporteren zij weinig posttraumatische groei, al geven enkelen aan dat de ervaring hun werkkeuze en maatschappelijke inzet positief heeft beïnvloed.

Naasten

De meeste (80%) deelnemende naasten zijn tevreden over hun huidige algehele kwaliteit van leven. Een enkeling (4%) is ontevreden.

Op specifieke levensgebieden is 81% tevreden met hun mentale gezondheid, 7% heeft gemengde gevoelens over hun mentale gezondheid en 12% is ontevreden met hun mentale gezondheid. Een kleine minderheid (12%) ervaart matige tot hoge druk bij het verlenen van mantelzorg aan hun dierbare gegijzelde.

Van de 11 deelnemende naasten die de gijzeling in 1977 meemaakten, rapporteerde één persoon vermoedelijke complexe PTSS. Wel gaven meerdere naasten aan dat de gijzeling hun band met de voormalig gegijzelde heeft verdiept en soms leidde tot meer maatschappelijke betrokkenheid en verbindende activiteiten in Bovensmilde.

Overige getroffen

Alle deelnemende leraren zijn tevreden over hun huidige algehele kwaliteit van leven. Van de twee deelnemers die de gijzelingsperiode buiten de school meemaakten, is één tevreden over de eigen huidige algehele kwaliteit van leven, de ander ervaart zowel tevredenheid als ontevredenheid.

Leraren en een Molukse leerling rapporteren relatief goede mentale gezondheid, terwijl één leerling uit de buurt lager scoorde. De gijzeling heeft positieve gevolgen gehad op enkele deelnemende leraren en op de leerling van Molukse afkomst. Zij gaven aan dat ze door de gijzeling persoonlijke en professionele kwaliteiten ontdekten, of zijn zich sindsdien extra maatschappelijk gaan inzetten.

Langetermijngevolgen: functioneren

Gegijzelde leerlingen

De meeste (66-73%) deelnemende gegijzelde leerlingen ervaren geen negatieve invloed van de schoolgijzeling op hun functioneren. Ongeveer een derde (27-33%) van hen geeft aan dat PTSS-klachten een matige tot extreme negatieve invloed hebben op hun werkvermogen, sociaal functioneren, of op een ander belangrijk levensdomein.

Naasten

Van de 11 deelnemende naasten die de gijzeling van dichtbij hebben meegemaakt (naasten van toen), geeft 73-82% aan dat de schoolgijzeling geen enkele invloed heeft op hun werkvermogen, sociaal functioneren of een ander belangrijk levensdomein. Een minderheid (18-27%) rapporteert dat posttraumatische klachten een matige tot (zeer) sterke invloed hebben op deze domeinen.

Overige getroffen

Geen van de deelnemende leraren rapporteert een invloed van posttraumatische klachten op hun functioneren. Dit geldt ook voor de leerling van Molukse afkomst. De leerling die de gijzeling in de buurt meemaakte, rapporteert een matig tot grote invloed van de gijzeling op diens werkvermogen en sociaal functioneren.

Behoeftte aan steun

Gegijzelde leerlingen

De meeste deelnemende leerlingen (78%) hebben geen behoefte aan professionele steun, of krijgen die al. Een op de vijf (22%) heeft momenteel wel behoefte aan ondersteuning. Meestal (80%) is deze behoefte verbonden aan de schoolgijzeling. Het gaat vooral om hulp bij de verwerking van de gijzeling en bij het omgaan met emotionele klachten.

Naasten

De meeste naasten (84%) hebben geen behoefte aan professionele steun, of krijgen die al. Een op de zes (16%) deelnemende naasten heeft wel een huidige behoefte aan ondersteuning. In de helft van de gevallen is deze behoefte gerelateerd aan de schoolgijzeling. Het gaat om ondersteuning bij het verwerken van de gevolgen van de schoolgijzeling op henzelf. Ook is er behoefte aan steun bij het omgaan met klachten van hun gegijzelde.

Overige getroffen

Geen van de deelnemende leraren, Molukse of niet-gegijzelde leerlingen heeft behoefte aan steun.

Behoeftte aan erkenning en waardering

Gegijzelde leerlingen

De meeste (86%) deelnemende leerlingen voelen zich niet gewaardeerd door de overheid. Nazorg en betrokkenheid bij verwerking en sociale verbinding in het dorp zijn pijnlijk gemist. En waar een deel van de leerlingen zich erkend voelt door de Molukse gemeenschap, zit daar voor andere deelnemers nog veel pijn. Voor hen is het bijvoorbeeld moeilijk als om vergeving voor gijzelnemers wordt gevraagd.

Deelnemers voelen zich lang niet altijd erkend als slachtoffer van de schoolgijzeling, de helft (47%) mist erkenning vanuit de samenleving en bijna een derde mist erkenning vanuit familie en sociale omgeving. Het gebrek aan erkenning maakt dat sommige deelnemers hun gevoelens wegstoppen. Aandacht en begrip zorgen volgens deelnemers juist voor de mogelijkheid om het te mogen hebben over wat hen is overkomen. Het kunnen delen van ervaringen en gevoelens lucht op en brengt klachtenverlichting.

Naasten

Veel naasten (88%) voelen zich gewaardeerd door hun gegijzelde dierbare of hun directe omgeving (76%). Een concrete behoefte aan extra erkenning voor henzelf hebben veel naasten niet. Zij vinden het vooral belangrijk dat begrip, ruimte en erkenning voor het leed van

de gijzeling wordt getoond aan hun voormalig gegijzelde dierbaren. Waardering vanuit de overheid wordt door naasten nauwelijks ervaren.

Overige getroffen

Oud-leraren voelen zich door de overheid en samenleving neutraal of erkend als getroffene. De leerling van Molukse afkomst en de leerling die de gijzeling vanuit de buurt meemaakte, voelen zich niet erkend, vooral door het gebrek aan aandacht voor hun specifieke ervaringen en voor de gevolgen die de gijzeling op hen had.

Houdingen binnen én tussen gemeenschappen

Gegijzelde leerlingen

De meeste deelnemende gegijzelde leerlingen (91%) koesteren geen wrok richting de Molukse gemeenschap. Enkele deelnemende gegijzelde leerlingen geven aan dat de schoolgijzeling niet alleen daders en slachtoffers kent, maar twee onbegrepen gemeenschappen. Ook zijn er deelnemende leerlingen die vinden dat er onvoldoende erkenning is voor de onrechtvaardige behandeling van de Molukse gemeenschap door de Nederlandse overheid, en dat juist deze houding heeft bijgedragen aan het plaatsvinden van de schoolgijzeling. De positieve houding van deelnemende gegijzelde leerlingen ten opzichte van de Molukse gemeenschap neemt niet weg dat zij het gijzelen van jonge kinderen door de gijzelnemers nadrukkelijk veroordelen.

Ongeveer de helft (49-53%) staat open voor dialoog en/of voor het zoeken naar gezamenlijke oplossingen voor de verwerking van de gijzeling. Een kleine minderheid van de deelnemende leerlingen staat daar niet voor open. Zij missen spijtbetuigingen van de Molukse gemeenschap en ze hebben soms het gevoel dat niet gezien wordt hoe groot het leed van oud-gegijzelden is.

Naasten

De meerderheid van de deelnemende naasten is bereid tot verzoening: 80% staat open voor contact met de Molukse gemeenschap en driekwart (76%) voor het zoeken naar gezamenlijke oplossingen voor de verwerking van de schoolgijzeling. Uit interviews komt naar voren dat meer spijtbetuiing van de Molukse gemeenschap na de gijzeling had kunnen bijdragen aan de verwerking ervan. Een andere naaste benadrukt juist dat erkenning ontbreekt voor *alle* betrokkenen.

Overige getroffen

Alle deelnemende leraren en de leerling van Molukse afkomst staan positief tegenover gesprekken en het zoeken naar oplossingen met de diverse gemeenschappen in Bovensmilde. Het aangaan van contacten is een kans voor meer wederzijds begrip.

6. Oplossingsrichtingen en aanbevelingen

Op basis van dit onderzoek zijn vijf aanbevelingen geformuleerd op de domeinen zorg en ondersteuning, erkenning, en verhoudingen tussen gemeenschappen. Deze aanbevelingen zijn gericht op het bevorderen van herstel bij getroffenen, die daar behoefte aan hebben, met oog voor hun uiteenlopende behoeften en perspectieven.

1. Richt een steunpunt in voor getroffen

Faciliteer een laagdrempelig steunpunt waar getroffen terechtkunnen voor psychische, psychosociale en praktische hulp, inclusief toeleiding naar gespecialiseerde traumazorg en lotgenotencontact. De bemensing kan bestaan uit casemanagers, bijvoorbeeld van Slachtofferhulp Nederland (SHN), met kennis van de schoolgijzeling en van psychotrauma. Zorg voor langdurige beschikbaarheid, betrokken casemanagement en expliciete aandacht voor naasten.

2. Ontwikkel een handreiking voor hulpverleners en getroffen

Stel een praktische handreiking op met informatie over de historische context, gevolgen van de gijzeling en passende bejegening. Richt deze op hulpverleners (zoals huisartsen, GGZ, maatschappelijke organisaties) en maak deze beschikbaar voor getroffen zelf, zodat zij deze kunnen inzetten bij gesprekken met hulpverleners en uitvoerende instanties.

3. Richt een informatie- en herinneringspunt in

Bied een centrale plek voor betrouwbare informatie over de schoolgijzeling, persoonlijke verhalen en educatief materiaal. Dit punt draagt bij aan publieke erkenning en maatschappelijke bewustwording over de schoolgijzeling. Overweeg samenwerking met erfgoedinstellingen en borg structureel beheer en onderhoud.

4. Verken wat overheden kunnen betekenen voor getroffen

Erken dat de nazorg destijds tekort is geschoten en verken of een financiële tegemoetkoming passend is voor getroffen met aanhoudende posttraumatische klachten of geleden schade. Overweeg aansluiting bij bestaande regelingen, zoals het Schadefonds Geweldsmisdrijven. Combineer een eventuele tegemoetkoming met publieke erkenning en onderhoud van gedenktekens.

5. Verken draagvlak voor herstelgerichte ontmoetingen tussen gemeenschappen

Ondersteun herstelgerichte initiatieven tussen de Molukse en Nederlandse gemeenschappen voor wie daaraan behoefte heeft. Verken het draagvlak bij Molukse gemeenschap en betrek bestaande initiatieven. Organiseer bijeenkomsten gericht op herstelrecht en dialoog. Niet iedereen wil verbinding; sommigen zijn uitgesproken tegen verzoening. Respecteer dit: deelname mag nooit worden afgedwongen, maar ook niet worden belemmerd voor wie er wel behoefte aan heeft.

7. Geleerde lessen

Uit dit onderzoek kunnen diverse lessen getrokken worden.

1. Er hoeven geen doden of gewonden te vallen om chronische ernstige traumatische klachten te ontwikkelen.
2. Kinderen zijn kwetsbaar, niet alleen in het ontwikkelen van klachten, maar ook doordat zij het risico lopen niet gezien en gehoord te worden qua nazorg.
3. Traumatische reacties verschillen sterk: sommigen ervaren de gijzeling als spannend, anderen als angstig, voor de één speelt het geen rol van betekenis, voor de ander zorgt het voor disfunctioneren op allerlei levensterreinen.

4. Tijd speelt een grote rol: klachten verdwijnen niet vanzelf en herstel kan tientallen jaren duren; ook nu is er nog behoefte aan steun, zorg en erkenning.
5. Veel getroffen en, vooral voormalig gegijzelde leerlingen, hebben last gehad van de zwijgcultuur na de gijzeling.
6. De weerslag van de gijzeling strekt verder dan de gegijzelden; ook dierbaren en omwonenden kunnen ernstige mentale klachten ontwikkelen, dit vergt een steunende aanpak die hier rekening mee houdt.
7. Traumatische klachten beïnvloeden meerdere levensdomeinen, zoals gezin, werk en relaties, en kunnen leiden tot verlies van werk en financiële problemen.
8. Getroffenen en gemeenschappen tonen veerkracht door zelf bijeenkomsten, herdenkingen en ontmoetingen te organiseren en zo regie te nemen over hun herstel.
9. Steunbehoeften veranderen in de tijd: Waar na de gijzeling de focus ligt op steun aan getroffen en begeleiding ouders, komt die later in het leven te liggen bij werk en studie- en gezinsgerelateerde kwesties.